

12. Эриксон Э. Идентичность и неукорененность в наше время / Э. Эриксон // *Философские науки*. – 1995. – № 5. – С. 217.

В статье рассматриваются психологические особенности этнической идентификации студентов разных регионов Украины. Показано снижение актуальности и значимости этничности в системе самокатегоризации современных студентов.

In article psychological features of ethnic identification of students of different regions of Ukraine are considered. Decrease in an urgency and the importance of ethnicity in system of a self-categorization of modern students is shown.

©2012 р.

ё

О. Ю. Горожанкіна (м. Одеса)

МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Проблема розвитку духовності особистості сьогодні є однією з найбільш актуальних. Сучасний цивілізований світ все більше переконується, що без вирішення цієї проблеми стає неможливим подальший розвиток суспільства, оскільки у дитячому і молодіжному середовищі сьогодні розповсюджуються такі негативні явища як алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, суїцид, злочинність тощо. На духовний розвиток сучасної молоді негативно впливають продукція секс-індустрії, засоби масової інформації, низькопробні зразки сучасної молодіжної культури. З цього приводу проблема духовного виховання підростаючого покоління сьогодні відноситься до ряду глобальних та усвідомлюється урядами і народами багатьох країн.

Метою даної статті є проведення наукового аналізу погляду науковців на зміст понять «духовність» і «ментальність» та їх значення у становленні особистості.

Духовність – категорія багатозначна та багатовимірна, сутність якої вивчається представниками найрізноманітніших сфер людинознавства (М. Бердяєв, І. Бех, А. Богуш, Б. Братусь, Л. Буєва, О. Зеліченко, В. Зінченко, І. Льїн, М. Каган, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, П. Симонов, Г. Сковорода, В. Соловійов, В. Сухомлинський, Г. Шевченко, П. Юркевич, Б. Юсов, та ін.). У своєму багатоаспектному розумінні сутності духовності вчені єдині в тому, що духовність – це той моральний, інтелектуальний, емоційно-вольовий стрижень особистості, її цілісне та гармонійне ядро, яке визначає її життя, долю та можливості творчої самореалізації, «особистісного духовного вироблення» (І. Льїн). Представники релігійної ідеалістичної філософії – (В. Соловійов, М. Бердяєв, П. Флоренський та ін.) бачили в культурі прагнення людини до духовності. Релігійне розуміння духовного полягає у спрямованості до Бога, відчуття своєї єдності з ним, своєї належності іншому світові. Головним завданням людського життя, згідно з М. Бердяєвим, повинно бути завоювання духовності.

В. Андрущенко у визначенні духовності наголошує: «...це – віра, наповнена надією і любов'ю; це – любов, позначена вірою і надією; це – надія, пронизана любов'ю і вірою» [1, 183]. Істинно людська життєдіяльність здійснюється лише на засадах глибокої духовності, головними домінантами якої є віра, надія та любов. Людина діє, тому що вірить у доцільність діяльності, хоч і є його суттєвим компонентом. Віра спонукає людину до діяльності. Віра надихає людину, підіймає її над обставинами. У вірі й через віру знання отримують практичну енергію, збагачуються почуттям і волею. Віра народжує надію. Зневірена людина втрачає надію на майбутнє, одночасно втрачаючи істинність людського ставлення до дійсності, суб'єктивного сприйняття обставин і протистояння їм діяльності. Зі втратою надії втрачається людяність взагалі [1, 184].

М. С. Каган стверджує, що духовність «...це атрибут людини як суб'єкта (і атрибут художнього образу як моделі суб'єкта), а бездуховність – ознака втрати особою її суб'єктивних якостей і її «переродження» у простий об'єкт, у подібність до тварини або механізму. М. С. Каган наголошує, що духовність – це прояв якостей особи за орієнтацію його свідомості, яке здійснюється зсередини і є мотивованим включенням у суспільне життя. Тим самим духовність дозволяє «зміряти зріст людини у кожному з нас» [5, 128].

Розвиток духовності – процес піднесення до найвищих смислів буття, у тому числі й особистісного, набуття внутрішньої гармонії та досконалості (думок і вчинків), формування ціннісного ставлення до себе, світу, людей, професії; безперервний творчий процес самовдосконалення.

Три типи духовності виокремлює В. Федотова: «естетизм» як домінанта духовного розвитку, якій надають перевагу художня інтелігенція і частина молоді, «теоретизм» як максима наукової інтелігентності й діячів галузі управління; та «етизм» як спрямованість професійних груп, пов'язаних з педагогікою, публіцистикою, художньою літературою, і деяких менш соціологічно визначених, але наявних у суспільстві позицій, наприклад, ставлення дорослих до молоді [11, 76].

Сила естетизму, на думку вченої, полягає у здатності відірвати людину від реальних турбот та відповідальності, заглибити у гру, життєподібність якої начебто обіцяє інше життя – словене зачарувань і радісного самовідчуття. Теоретизм, за твердженням В. Федотової, характеризується налаштуванням на Істину, включену до культурно-історичного процесу. Як естетизм і теоретизм, етизм теж містить низку характеристик, які посилюють актуальність духовного розвитку людини, більше того, констатують сам феномен духовності [11, 79]. В. Федотова відзначає, що поняття дух, духовне давно вже стали синонімами свідомого, а душа, душевне ототожнюються з психічним. Вищі духовні почуття опинилися на нічийній землі, загублені і психологією, і педагогікою, і філософією.

У повсякденному житті духовність асоціюється з такими цінними фундаментальними людськими якостями, як милосердя, співчуття, любов до людей, уміння ставити себе на місце інших, бажання здійснювати добрі справи, скромність і чесність, уміння сприймати інтереси суспільства як особисті. Іншою складовою складного поєднання духовності є потреба людини у пізнанні самої себе, смислу і призначення свого життя, всього світу. Отже, людина духовна тією мірою, якою в неї виражена спрямованість до пошуку істини, до пошуку добра.

У марксизмі духовність асоціюється з ідеологією. В умовах ідеологічного вакууму завжди спостерігається криза духовності як криза довіри і роз'єднаність. Це явище під ім'ям аномії описав соціолог Е. Дюркгейм, який постулював центральність моралі та духовності в поясненні процесів соціальної інтеграції та порядку. Також Е. Дюркгейм сформулював поняття «колективна свідомість», яке розробили та вдосконалили психологи, внаслідок чого з'явився термін «ментальність». Основні етапи філософського дослідження проблеми ментального були пов'язані зі спробами філософського осмислення духовності. До недавнього часу поняття «ментальність» і «менталітет» ототожнювали, а відмінності цих понять пояснювали лише лінгвістичними проблемами, тобто особливостями перекладу терміна з французької чи німецької мов.

Поняття «ментальність» було вперше запропоноване американським філософом Р. Емерсоном приблизно у 40-50-х рр. XIX ст. та увійшло до наукової сфери завдяки дослідженням французьких учених Ж. Люб'є і Р. Мандру. Будучи послідовником філософії трансценденталізму, Р. Емерсон, як і всі інші представники цього філософського напрямку, вважав центральною проблемою своєї філософії проблеми духовності і моральності. Загальне визнання поняття «ментальність» було досягнуте насамперед завдяки високому авторитету і популярності історичних досліджень представників «нової історичної школи» («школи Анналів»). У своїх дослідженнях учені (М. Блок, Л. Февр, Ж. Дюбі, Ж. Ле Гофф) та інші представники цього напрямку використовували поняття «ментальність» як одне з центральних у науково-дослідному інструментарії своїх досліджень, передбачаючи інтерпретацію всесвітнього історичного процесу насамперед як історію ментальності.

Ментальність (від лат. *mens* – пов'язаний з духом, духовністю) – образ мислення, загальне духовне налаштування, настанова індивіда або соціальної групи (наприклад етносу, професійного або соціального прошарку) на довкілля [13]. На відміну від ідеології, ментальністю зводяться не форми мислення або оцінні поняття, через які середовище впливає на особу (чи групу) і спонукає її до дії, а ставлення, відношення, які вона сприймає, і спосіб поведінки, що від неї очікується. Ментальність – це призма, через яку людина дивиться на світ і себе в ньому. Отже можемо говорити про те, що вона притаманна кожній людині незалежно від етнічної належності, соціального стану, статі, мови тощо.

Звичайно ж, ментальність залежить від цих факторів, особливо від національності та зумовлених нею мови та культури, проте вони не заперечують її існування, а, навпаки, формують ментальність [13]. Терміном «ментальність» визначають певні соціально-психічні явища, тому можна говорити про ментальність, притаманну певній епосі, оскільки ментальність відображає духовний світ людини чи соціальної спільноти, епохи або етнокультури.

В українському суспільствознавстві на сьогодні існує безліч інтерпретацій категорії «ментальність». Так, Н. Корнієнко вважає, що ментальність є «весь устрій життя, його національних цінностей, матеріальної і духовної культури, ступінь відчуття особистої свободи і незалежності, природні (або антиприродні) умови існування та багато інших чинників» [6, 3].

В. Храмова тлумачить ментальність як «спільне психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення» [12, 4].

А. М. Львовичка визначає ментальність як цілісний вираз духовних спрямувань, що не зводяться до суми суспільної свідомості (релігії, науки, мистецтва тощо), а є специфічним відображенням дійсності, зумовленим життєдіяльністю народу в певному географічному і культурно-історичному середовищі етносу [7, 47].

На думку І. Б. Стадник поняття «ментальності» узагальнює і генералізує партикулярні смисли його релігійного, епохального, етнічного, соціально-статусного, вікового, політичного, культурного, інших «різновидів» [10, 7]. Ментальність, як усвідомлена система символів, необхідно формується в рамках кожної певної культурно-історичної епохи і закріплюється у свідомості в процесі спілкування з собою подібними, тобто повторення. Зміст її міститься у когнітивній сфері та визначається насамперед тими знаннями, якими володіє певна спільнота, разом із віруваннями, утворюючи уявлення про довкілля, задаючи разом із домінуючими потребами та архетипами колективного безсвідомого ієрархію цінностей, що характеризує цю спільноту. Отже, ментальність має формоутворюючу якість, яка виявляється завдяки екзистенційній природі людського існування [10, 9] і визначається: **по-перше**, типом суспільства, в якому вона живе, тобто особливостями соціально-культурного світу, до якого належить це суспільство; **по-друге**, особливостями національної культури; **по-третє**, особливостями культур або культурних форм, які зумовлюють менталітет окремих соціальних груп у суспільстві.

Визначення «менталітету» з позицій історичної психології звучить наступним чином: менталітет – це узагальнення всіх характеристик, які відрізняють розум, спосіб мислення. Представники культурологічної школи А. Я. Гуревича вважають, що менталітет представляє собою той рівень суспільної свідомості, на якому думка не відокремлена від емоцій, від ментальних звичок і прийомів свідомості, – люди ними користуються, звичайно самі того не помічаючи, тобто несвідомо [4, 153]. Соціокультурний підхід трактує менталітет як сукупність уявлень, переконань, «думки» спільноти людей певної епохи, географічного регіону і соціального середовища, які впливають на історичні та соціокультурні процеси. Іншими словами, менталітет – це якась інтегральна характеристика людей, що живуть в окремій культурі, котра дозволяє описати своєрідність бачення цими людьми навколишнього світу і пояснити специфіку їх реагування на нього. В. Васильєв вважає, що менталітет «можна визначити одночасно як душу, серце і розум народу» [2, 51].

Ментальна духовність у сталому вигляді становить собою деяку інтеріоризовану супідлеглість настанов-ставлень, яка виступає в якості характерного для цієї спільноти стилю спрямованості у світовідчутті, світосприйманні, світодіянні. Невідрефлектовані образ світу і життєва філософія, які стоять за ментальною супідлеглістю настановлень, є характерними для цієї спільноти, самобутніми і неповторними. Унікальна ментальна духовність породжується спільнотою протягом довгого історико-культурного буття на певних теренах; убирає в себе соціальний досвід спільноти у вигляді шаблонів діяльності, стереотипів поведінки та еталонів тлумачення явищ світу; виконує функцію образу світу, який служить конкретному індивіду для орієнтації в реальному світі; ззовні існує та пропонується для засвоєння окремим індивідом у вигляді народної звичаєвості та групових традицій; важко поступається новаціям, що проявляється у збереженні певного внутріпсихічного інваріанту протягом великих історичних діб етносу чи групи. Стандартизовані історією культури і стабілізуючі буття спільноти ментальні утворення не є абсолютними штампами, які жорстко програмують життя спільноти чи індивіда. В реальному бутті

в міру розвитку культури збільшується регулюючий вплив індивідуального досвіду і з'являються можливості індивідуального вибору.

Суттєві зміни у сфері духовного життя суспільства обов'язково передбачають якісні зміни у всіх визначальних характеристиках цивілізації. Тому сьогодні так гостро постають питання необхідності осмислення багатьох важливих особливостей структури духовності, потреби діалогу між різними культурами, активізації процесів самоусвідомлення людиною себе як суб'єкта духовної діяльності та культуротворчості, що постійно відбуваються. Онтології ментальності присвячене дослідження Т. Є. Гетало [3], в якому розглянуті характерні риси основних історичних типів ментальності. Так, в розділі «Традиційна східна ментальність» авторкою розглянуто ті особливості ментальності, що були властиві східним цивілізаціям, в тому числі китайській. Подібно до архаїчної ментальності для ментальності народів Стародавнього Сходу була характерною надзвичайна консервативність, котра знаходила свій прояв практично у всіх сферах життя.

Консервативність доповнювалась особливою «плавністю» культурної еволюції у всіх регіонах Сходу. Ці цивілізації розвивались без будь-яких суттєвих катаклізмів. Для них була властивою відсутність різких переходів між хронологічними періодами, з поступовим і непомітним накопиченням інновацій з періодами їх девальвації, що постійно повторювались.

Ментальності цих культурних регіонів притаманний синкретизм. Східна ментальність не передбачала розподілу на окремі функціональні галузі (міфологію, філософію, науку), в цьому вона була аналогічною архаїці. Як наслідок – глобалізація і фундаменталізація систем світосприйняття.

Синкретизм китайського традиційного світогляду проявився також і в тому, що всі три глобальні субкультури сприймалися як взаємно доповнюючі. Інтерпретовані в такому вигляді, вони послужили підґрунтям для виникнення соціально-культурної цілісності.

Унікальною характеристикою традиційної китайської ментальності були особливі просторово-часові уявлення. В китайському сприйнятті дійсності практично завжди була відсутньою ідея дистанціювання у часі. Всі елементи традиційного китайського світогляду передбачали зорієнтованість у просторі і календарному перебігу часу.

Соціальний космос китайця передбачав можливість значної вертикальної соціальної мобільності, а світосприйняття в цілому – діалектику абсолютного і відносного [3, 11]. Привілейованою сферою розвитку східної (зокрема, китайської) ментальності з давніх давен була «практична» філософія, тобто етика, мораль та моральність, проблеми співіснування людини та держави, тоді як західноєвропейська філософія акцентувала увагу на онтологічній та гносеологічній проблематиці, тобто мала більш абстрактно-теоретизований характер.

На думку ряду дослідників (О. Кульчицький, В. Антонович, В. Бачинський, Є. Бистрицький, Ю. Білодід, В. Євтух, О. Зибачинський, В. Іванішин, І. Кон, О. Куць, І. Лисий, Л. Солонько, Е. Коссак, В. Лях, Т. Поплавська, Швєбс), однією з основних характеристик українського національного ментального типу є його емоційно-чуттєвий характер. Такі особливості знаходять свій прояв у притаманному українцям естетизмі традиційної обрядності, а також в органічно притаманних їм м'якому гуморі і пісненності. Крім названого, дослідники додають також покірність долі й усьому неминучому. Видатний український історик Михайло Грушевський вважав, що українці мають західний тип ментальності, хоча він не відкидав і ролі східних впливів. Національний характер (або національний тип ментальності) можна завжди визначити як притаманні кожному народові особливості його соціокультурної «конфігурації». Такі особливості є результатом впливу сукупних історичних, соціальних, географічних та інших факторів.

Національна ментальність виконує функції історичної пам'яті і дає змогу народові зберегти собітотожність, етнічну самосвідомість. Виступаючи етнодиференціюючим фактором, національна ментальність забезпечує індивідуальність культури кожної спільноти, задаючи унікальність здійснюваній тут формотворчості. Національна ментальність – це психологічний рівень духовності певної історично-етнічної соціокультурної людської спільноти, який означається в системі неглибоких частково відрефлексованих настанов діяти, відчувати та мислити певним чином, що зумовлено співвідношенням традиції та новації [3, 14]. Отже, ментальність як сукупність органічно поєднаних, неререфлексованих, логічно не виявлених процедур мислення є основою своєрідного автоматизму духовного життя. Зумовлена не стільки біологічними, скільки соціокультурними факторами, ментальність визначає використання естетичних, етичних, політичних, релігійних, правових цінностей, сприйнятих не через форму раціональної освіти, а інтеріоризованих здебільше позасвідомо, як результат соціалізації особистості [9, 42].

Таким чином, проаналізувавши сутність понять «духовність» і «ментальність», можна дійти висновку, що духовність входить до структури ментальності, їх функції збігаються: обидва поняття обслуговують процес тлумачення суб'єктом життєвих реальностей, забезпечують процес самоідентифікації особистості (внутрішньої, духовної єдності з цінностями) в умовах сучасних комунікативних процесів і розширення життєвого досвіду особистості. На думку Ф. І. Мінюшева, «духовність характеризує якісний стан ментальності як оцінний еталон, де можливе застосування оцінки ментальності балами, а саме, що вона «духовна», «малодуховна», «бездуховна» і т. ін. Зрозуміло, що еталони таких оцінок знаходяться у культурі. Таким чином, духовність очолює структуру менталітету, виникаючи у духовному житті особистості в останню чергу (процес моральної соціалізації як частини духовної, починається лише у віці 3-4 років), вона пронизує всі структурні елементи менталітету особистості, які так чи так орієнтуються, в ідеальному випадку, на систему змістових цінностей» [8, 39].

Перспективи подальших досліджень полягають в тому, що складна динаміка суспільних змін у сучасному світі вимагає аналізу стимулюючих засад, які виникають на цьому шляху, актуалізації духовно-ментальної проблематики взагалі, створення відповідного середовища й умов для відродження забутого, переосмислення духовних уроків минулого, відновлення традиційного, окреслення і модулювання інтелектуального і духовного рівня поколінь, за якими майбутнє не тільки їх країни, але й усього світу.

Література

1. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. – К.: «Генеза», 1993. – 317 с.

2. Васильєв В. Деякі роздуми з приводу терміну «менталітет» // Розбудова держави. – 1993. – № 11. – С. 50-53.
3. Гетало Т. Є. Онтології ментальності: філософсько-культурологічний аналіз. Автореф. дис. канд. філософських наук. 09.00.04. – Харків, 1999. – 22 с.
4. Гуревич А. Я. Проблемы средневековой народной культуры / Избранные труды. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007. – 542 с.
5. Каган М. С. О духовном // Вопросы философии. – 1985. – № 9. – С. 127-132 с.
6. Корнієнко Н. Українська та російська ментальність: проєкція у сучасне // Слово і час. – 1991. – № 7. – С. 3-9.
7. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія. Навч. посіб. – К.: МАУП, 2002. – 144 с.
8. Минюшев Ф. И. Духовная жизнь россиян: научный аппарат анализа, состояние и рекомендации по обеспечению ее безопасности / Сорокинские чтения «Актуальные проблемы социологической науки и социальной практики». 17-18 декабря 2002 года. – 243 с.
9. Оганезова-Григоренко О. В. Формування професійного менталітету майбутніх вокалістів у процесі фахової підготовки: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. 13.00.04. – Одеса, 2009. – 235 с.
10. Стаднік І. Д. Українська ментальність у контексті відродження національної духовності: Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03. – Одеса, 2003. – 20 с.
11. Федотова В. Г. Проблема духовности. Практическое и духовное освоение действительности. – М.: Наука, 1991. – 132 с.
12. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 4-35.
13. Електронний ресурс <http://uk.wikipedia.org/wiki>

Стаття посвячена проблемі дослідження взаємозв'язку понять «духовність» і «ментальність» і їх значенню в процесі становлення личности. Розглядаються різні концепції поняття «ментальність», підкреслюється роль менталітету як духовної сфери людського буття в сучасних умовах розвитку суспільства і освіти.

The article is devoted to study of the relationship of concepts of «spirituality» and «mentality» and their significance in the process of identity formation. The different concepts of the concept of «mentality», highlights the role of mentality of both the spiritual sphere of human existence in modern conditions of social development and education.

©2012 р.

І. В. Клименко (м. Київ)

РЕКЛАМА ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Формування національних та загальнолюдських цінностей, традицій та духовності є одним із пріоритетних завдань сучасної вищої освіти. Становлення не лише кваліфікованого фахівця, а і високоморальної, багаті духовно особистості, якій притаманні гуманізм, толерантність, патріотизм, свідоме ставлення до власного здоров'я, високий рівень моральної, художньо-естетичної, трудової та екологічної культури – ось які завдання ставить перед собою держава.

Педагоги та психологи знаходяться у постійному пошуку інноваційних технологій, що могли би впроваджуватися у навчально-виховному процесі. Вплив традиційних інститутів соціалізації не завжди забезпечує достатні результати. Динаміка та простота, доступність та емоційна насиченість, оригінальність, сучасність, технологічність – ось базовий перелік умов, що можуть забезпечити більш ефективний вплив на духовну сферу студентської молоді.

У якості ефективного інструменту соціалізації студентської молоді може виступати такий багатоплановий комплексний феномен як реклама, яка на сучасному етапі суттєво впливає на формування світогляду особистості, її ціннісних орієнтацій, поглядів, установок, транслює ідеї, соціальні норми та стереотипи поведінки. У якості простого і загальнодоступного стимульного матеріалу вона може знайти широке застосування у навчально-виховному процесі. Тож розглянемо соціалізуючі властивості реклами детальніше.

Визначні класики реклами одноставні в твердженні, що сучасна реклама – явище значно більш багатопланове, ніж просто елемент маркетингу. Реклама виконує широкий спектр функцій, серед яких фахівці традиційно виділяють економічну, ідеологічну, психологічну, освітню, естетичну та соціальну. У рамках соціокультурного підходу реклама досліджується як одна із соціальних систем, що забезпечує суспільство певною картиною світу, ціннісними орієнтаціями та виступає тісно пов'язаною з традиціями даної культури та її історією [1; 17], стає частиною соціального інформаційного середовища, яке приймає участь у становленні певних стандартів мислення та формуванні соціальної поведінки різних верств населення та кожного індивіда окремо [3; 19].

Реклама, таким чином, виконує функції соціалізації – сприяє впровадженню у свідомість людини уявлень про суспільний устрій, та засвоєнню нею суспільного досвіду, знань, уявлень та поглядів, що дозволяють сформувати певні ідеали та опанувати моделі поведінки, необхідні для успішної участі у житті суспільства.

Реклама впливає на інтеграцію суспільства, закарбовуючи у ключових повідомленнях та образах зразки та моделі поведінки, що сприяють формуванню у суспільстві єдиних цінностей, норм, установок, стереотипів, а також виконує адаптаційні функції, полегшуючи процес пристосування особистості до соціального середовища та його вимог.

Всепроникність, повторюваність та налаштованість на найбільш актуальні у суспільстві теми роблять рекламу постійно діючим механізмом соціалізації. Подібні функції виконує будь-яка реклама: як соціальна, так і комерційна. Реклама транслює різним аудиторіям уявлення про надані людині матеріальні, соціальні та культурні можливості, формує бажання